

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 706

Title: Bhagavat -

Darshanandha -

valochini Tika

Lat

706

706

सुबोधिनी टीका on भागवत-परीक्षरकण्ठ

Subodhini Tika on Bhagawata

: Vallabh Dixit : Author

: : Editor

: 10th Skandha : Year, Vols.

: : Publisher

706 : : Remarks

॥ श्रावस्माय गोपाजनवक्षन्नाय नमः ॥ ॥ अष्टादशो गोपिका निनामासक्तिर्दस्पर्तैस्फुटं ॥ व
 सर्वस्य कचेहेन गोपानामपि सोच्यते ॥ १ ॥ प्रवेशबोधने तासामुद्धोषय निरूपिते ॥ तद्गुरोषु प्र
 सक्ता हितदासक्ता भवन्ति हि ॥ आसक्तिः प्रेमपूर्वैव प्रेमापि हरिणा कृतं ॥ २ ॥ उद्धोषकं च हरि
 णा कृतं नान्येना कनचित् ॥ आसक्त्या वस्निन्तस्मादिघांते वराप्यैस्फुटं ॥ ३ ॥ कालाधिको
 हरिश्चात्र पुरुषोत्तम एव च ॥ त्रयोदशविधा लालातत उक्ता पृथक् पृथक् ॥ ४ ॥ नगवध्वाला
 र्थपूर्वाध्यासांते शरदस्मिति ॥ ततो च लालार्थं नगवतो वृंदावनप्रवेश उच्यते ॥ ५ ॥ इच्छं
 शरत्स्वच्छं जलं पद्माकरसुगंधिना ॥ न्यवशादायुना वा तं सगो गोपालकोच्यते ॥ १ ॥ ॥ इच्छं
 मिति ॥ इच्छं नूताया शरत्तया स्वच्छं जलं यस्मिन् वृंदावनं तादृशमव्युतो न्यविरादितिसंबंधः

॥ अत्रापि पूर्ववदाधिदैविकानिः शक्तिनिष्ठा जावक्तव्या ॥ तत्र नायके ह्यर्थमच्यत इत्या-
 ह ॥ तत्रापि गावो नृणां विकाः गोपालाः सेवकाः ॥ राक्ता नां निर्जयं वाय एते देवाः साहिगा-
 रमरां जलस्थलजे देनदिविधं ॥ निर्जरमरो च वयोरपह्ना ॥ जलका उवाच नैर्मल्यं शाता-
 नावश्च ॥ शरदा नैर्मल्यं शाता नावश्चोक्तः ॥ शरस्वच्छ जलमिति ॥ शरदा स्वच्छानि जलानि
 यत्र ॥ विशेषतः कर्मानिर्देशात् काठार्थं जलप्रवेशश्च ॥ पद्माकराणां सुष्टु योगंधः शैत्य-
 सहितः तद्वान्सुगंधा ॥ एतादृश वायुना वातं वनं न्यविशत् ॥ गंधवच्चैव नैव मांघमुक्तं ॥ एता-
 वदेव काठायामपेक्षितं ॥ विशेषणधर्माणि मेव प्राधान्यात् विशेष्यनिर्देशः ति नितरां प्रवे-
 श आधिदैविकपर्थतः ॥ प्रवेशमुक्त्वा देवतो बोधनमाह ॥ छ ॥ ॥ कुसुमितवनराजिष्ठ

रथा न विष्पंति ॥ इदानीं सर्वासां सामग्रा विशकलितेति दुःस्वेन दिननयनं वासरपदावरा-
 अर्थं कथंचित् प्राणानां धारणं लक्ष्यते ॥ सर्वोक्तमाह रेखी जावेणुनादपुरः सरा ॥ तत्र सर्व-
 वाच्ये प्रथमेषु निरूप्यते ॥ देवस्त्रियस्तथा गावः सरितः पादपालताः ॥ पहिराश्च तथा मेघा-
 वल्गाद्या गोपिकास्तथा ॥ हरिणो देवगंधर्वादिधावनगवान् हरिः ॥ उत्तरेषु निरूप्यते रसज्ञा-
 वेणुवादेने ॥ जानाति नगवानेव जानात्येव हरिः स्वयं ॥ अतो ते नगवानुक्तो वारद्वयमनन्यधा-
 ॥ अनुनावसुनादस्य त्राषु पूर्वमुदायति ॥ त्रिविधा सुततः पुस्तु ब्रह्मा गोपा तथा मृगा ॥ त्रयो च
 त्रिविधाः प्रोक्ताः प्रकाराः सकलाः सुराः ॥ सर्वैरवाननिज्ञा हि वस्तु सामर्थ्यं संयुताः ॥ एवं वेणु-
 र्वादेशधाफलतातिनिरूपितः ॥ तत्र प्रथमं स्त्री प्राधान्यात् देवस्त्रियो मुख्या इति तासु वेणुनाद

प्रनावं वक्तुं न प्रकारेण वेणुनाद प्रनावं वक्तुं येन प्रकारेण वेणुनाद उतिष्ठति तं प्रकारमाहः ॥४॥
 ॥गोप्यं कुरु॥ वामबाहुकृत वामकपोलो वज्रितचुरधरापिते वेणुं ॥ कोमलांगुलि निराश्रित मार्ग गोप्य
 ईरयति यत्र मुकुंदः ॥२॥ वामबाहुकृत वामकपोल इति ॥ यत्र मुकुंदः अधरापिते वेणुं ईरयति तत्र त
 तस्मिन् हारो व्योमयानवनिताः करमलं ययुरिति संबन्धः ॥ वेणुनादः पंचधानवति ॥ मुखस्य परितः
 समतया उपर्यधश्चधारणो न ॥ तत्र त्वाणां कामोक्षोधकः वामपरावृत्तः त्वाणां पुद्गलाणां च दक्षिणाः
 ॥ देवानां मुखैः अधस्तिरश्चां ॥ समतया सर्वेषां मचेतनानां वा ॥ तत्र देवस्त्राणां कामोक्षोधकः ॥
 वामपरावृत्त एवेति तथा निरूप्यते ॥ मानुषनावान् देवना वो महानिति मानुषनादेन देवस्त्रा
 णां नमो न न विष्पतीत्याशं क्यंतत् नू विजृं नः परे मेष्टि धिष्मिति वाक्यात् नू विन्यासेनादे

योजितवान् तदाह ॥ वामबाहौ कृतो योजितो वामकपोलो येन ॥ वज्रिता चूर्यस्येति चूरच द
 क्षिणा ॥ तथैवानि नयनावात् ॥ वज्रिता उच्चैर्यतिर्युक्ता अधरः पूर्ववसितिः ॥ लोनात्मकः ॥
 तत्र वे समर्पितः परमानंदं न प्रयच्छति ॥ काममेवोक्षोधयति ॥ यतः श्रुत्वा पिविरह जनित के
 रामेव प्राप्नुवन्ति ॥ ननु परमानंदं ॥ तत्रापि क्रियाराक्तिः पुष्टावेद वेत्तदा पुष्टादपि फलं
 सिद्ध्येत् ॥ तदपि नास्तीत्याह ॥ कोमलांगुलि निराश्रितो मार्गो यस्य ॥ आदौ मंद प्रकारेणैव वे
 णुनादस्योचितत्वात् मार्गस्ति स्पर्शः तेषां गाढत्वात् वेन निष्पादने तारो नादो न वति मध्य
 नावे मध्यमः कोमले मंद इति ॥ गोप्य इति संबोधनं सर्वानुनवसाहिकमेतदिति ज्ञापयि
 त्वा ॥ ईरणामत्र वादने ॥ प्रयोजनमाह ॥ मुकुंद इति ॥ वेणुनादेन शुद्धं चेत् जगत्तदा मोहं

दास्यामाति॥ एवं हि तार्थेऽपि वेणुवादेनेयोमो हानधिकारिणः॥ तेषां कामएव जातइत्या
 ऊ॥ ७॥ । व्योमयानवनिताः सहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधायसिद्धाः॥ काममार्गोऽस्य
 मर्पितचित्ताः करमजंययुरपस्मृतनाव्यः॥ ३॥ ॥ व्योमयानवनिताइति॥ व्योमयानाः विमा
 नयानाः सर्वे वैवयो नयः तेषां वनिता अधिकारिवात्स्त्रावात् नाग्यवाच्चनमुक्त्यधिकारि
 णः सिद्धैः सहिता अपि न गव द्यतिरिक्तं सर्वमेव दातुं शक्ताः स्वयमतं तंगाने निपुणाः
 आदौ वेणुनादंश्च वा विस्मिता जाताः ततोऽप्यकामोद्रेके तद्वेणुनादमुपधायसिद्धा
 जाताः॥ न तत्रोहास्यताति॥ ततोऽप्येतत्तमुद्रेके स्वात्मरहार्थकामेन मरणाशंकया का
 ममार्गोऽन्यः समर्पितचित्तं यान्तिः तादृशो जाताः यथा मारकाथ मारणात् पूर्वस्वयमेव

तथा पात्रस्त्वं रसं पाययितुमुद्यतस्तथा त्रहस्ते बिभ्रत इव तिष्ठतु रसप्राप्तायाश्चरुपात्मकं
 रसमेतेन्योनैः न्योरातुमुद्यतइति ज्ञायत एतादृक् चरुप्राकयेनेति ज्ञापयितुं वपु
 बिभ्रदिति फलं॥ अथ वानटवरवपुरिति विशेष्यं पदं नटवरवपूरूपः प्राविशरिति संब
 धः॥ बिभ्रत्यरस्य बर्हापीडकस्मिकारवासोमालापदैः संबन्धः कर्म्मयोः कर्म्मिकाकारकु
 सुमंयस्य अलुकसप्तमा॥ कर्म्मिकारस्तु शृंगारो बोधकः शृंगारस्तु संयोगविप्रयोगेन वि
 विधः श्रोत्रे तदुन्नयप्रतिपादके॥ तयोः कर्म्मिकारसंबन्धे पूर्वनिरूपितोरसउच्छित्तो न व
 ति॥ तादृशं स्तुं रसो गुप्तरसचमापद्यतइति पातांवरं वर्णयति कनककपिशं वा सो बि
 ब्रति॥ उद्धुधेरसे गोपिका वा सो नगरा येयुरिति व्यामोहक कनकउद्धुधेतानिरूपिता॥ कनक

वक्त्रपिशातमिति माया हिसा अतो यत्र वसना रुतिरपि न सम्यगवलोकिता तत्र तेन व
 सनेनाच्छन्नं रसं कथमुच्चाटयेयुः ततो प्याछादिका माह कात्तिमिथो वनमा लो वैजयंती च
 मा लो बिचरिति वै निश्चयेन सद्यजय प्रकारिका वैजयंती ॥ एवं रसदयं तदु बोध आका
 रकं चिह्नं पकं च रूपे निरूपितं ॥ नामला ला रूपं वेणु नाहं निरूपयति ॥ रंध्रान वेणोरिति रंध्र
 वेणोः सप्तासु धात्रिविधं देवजोग्पा नगव जोग्पा सर्वा जोग्पा च तत्र हेतुः लो नात्म के अधरे
 स्थापिता ॥ तस्याः साक्षादनु न वो छिष्टे न संनवति ॥ अतः श्रोत्र पेयै वसा हिसा वैधो नगव ही
 यवं संपादयति ॥ आनंद एव सा प्रकटा ॥ इवा नूता ॥ ब्रह्मानंदारण्यधिका ॥ आनंद सार रू
 तासा न कथं चि साधनता मापद्यते स्वतः अतो नार ब्रह्मणि तां यो जयि सुना हो त्यति स्थाने =

यतौ निरुपयिः अन्येषां हास्यं किमिति न वतिरङ्गु वत् नगव तस्यु दंतानां कां त्या विचको हा
 सः ॥ मुक्ता हार वद्भवति ॥ यथार नैव्यवहिता मुक्ता इति ॥ अनेन जगतः प्रपंचे मोहजनका चं
 स्थिरा कृतं ॥ स्नेहक जा निमिया विन केति ॥ श्रुतार्था पत्तिरर्थ निरूपणो मूलो सर्वत्र यथा ह
 ष्ठेनानुपपत्तिः ॥ दृष्टानुसारेणैव सर्वं व्यवस्थाप्यते ॥ न हि दृष्टे अनुपपन्नं नाम व्याघातादि
 ति लौकिकानामेषा व्यवस्था ॥ सर्वथा दृष्टविरोधो नां गक्रियत इति तथा वैदिकानां श्रुतिः
 ॥ यावतैव बोध्यमानः पदार्थः स्थिरा नवतिता वांस्तदनुगुणा उच्यत इति सर्वत्र वैषा व्यव
 स्था ॥ न केवलं सारेषु बाधा सक्तिमेव हरि करोति किं तु धना सक्तिमपात्ताह ॥ स्थिरा ल
 ह्मा र्यत्रेति ॥ एवं प्रमाण बल निराकराणि विधाय प्रमेय बल निराकराणि विधाय तत वा

नित्याह॥ यतः स्वयमेव नंदस्य सृजतिः॥ आतर्निच स्वयमागत्य सुरवे प्रयच्छति॥ परिदृश्य
 ते च तथेति च प्रमाणं॥ नहि महानेवं करोति॥ अत इदमाश्चर्यं॥ एतमेवार्थं प्रकटय कुर्वन् कूजि
 तवेणुनविति॥ अथवा पूर्वपक्षे ह्यया अधोवक्त्रजालया वेणुर्वाद्यते॥ हारवदा सोयस्मिन् उरसित
 स्य स्थिरता विना गच्छेयं चाश्चर्यं॥ श्रावस्योपुत्त इति शो नार्थं तस्य स्थिरं च वस्निं॥ तादृशस्य
 नंदस्य तु वेत्ते होवर्धते तत्रापि स्वोपकारक इति कूजितं च वादवादनविशेषधर्मः॥ सर्वेषामां
 तरं प्राणाधर्ममप्याकर्षति॥ यत्र पशूनामपि प्राणादिधर्महारा तत्रान्येषां किं वक्तव्यमिति पशू
 नानिरूपयति॥ एकस्य तथा च हे चंतरसिद्धमपि न वेत्॥ अत उक्तं॥ ४॥ वृंदशो वृजवृषामृग
 गावो वेणुवाद्यहृतचेतस्य आरात्॥ इतदष्टकवलाधृतकरा निद्रिता लिखितचित्रमिवात्स॥ ५॥

वृंदश इति॥ समूहयत्रैव वेणुनादः प्रविष्टः तेषां सर्वेषामित्यर्थः॥ वृजश्चिता वृषाः ककुप्तिनो मत्ताः
 उत्सृष्टवृषा इव शक्यादिनेतारः॥ ते वृजसमापयवतिष्ठंताति॥ ग्राम्यपशूपल्लवणार्थं वृजपदं॥
 मृगागावश्च अरण्यमिलितान्नवंति॥ आरणाग्राम्याश्चैवं नवंति इति ज्ञापनार्थं मृगपदं॥ किंबहुना
 सर्वे एवं पशवः वेणुवाद्येन नृबाहृतचेतसो नवंति॥ नापि नगवस्समापंगमने समर्थाः किं उक्तं तचे
 तसः हरा देव नवंति॥ अनेन वेणुनादस्य स्वानाविकरवायं धर्मो ननु नगवस्समापत्त इति॥ कव
 लात्सृणाहृपाः॥ केवलं हेतैर्दृष्टाः न त्यागेन च न हरो समर्थाः॥ इतदंशमात्रेणैव प्रयत्नो निवृत्त इति
 नादस्येन रकाय निवृत्तं किंच मुक्तं॥ पूर्वक्रियाया अत्पावश्यकवायकवलपदं॥ देवस्त्रावन्मूर्छा नि
 वृत्त्यर्थमाह॥ धृतकस्मि इति॥ अन्यस्यैव परित्यज्य कस्मिमेव धनं धृतवन्तः॥ ततो बाह्या निवृत्ता इत्याह॥

निद्रिता इति॥ ततो नादेन सर्वतो व्याप्ताः त्रिखितं गवाहानां चित्रमिव पश्चात्ते जाताः॥ स्थावरापेक्षयापि
 स्थिरा जाताः॥ पूर्वोक्तार्थदधिकोर्थ इति चित्रता॥ वेणुनादेन नदीनामतिजडानामपि स्पृहा जायत इ
 तिवक्तुं पुनर्वेणुना दं वर्सयंति॥ ७॥ ॥ बहिरीस्तव कधनुपलारौ बद्धमध्वपरिवर्तविडंबः॥ कर्हि वि
 दस्य बल आलिसगोपैर्गाः समाकृत्य त्रिमुकुंदः॥ ६॥ बहिरी इति॥ अवे शो देववेशश्च पूर्वनिरु
 पितो॥ लाजावेशो धुनानिरूप्यते निरंतरक्रिया हिनदीनां॥ चेतनानां तु निद्रामूर्च्छादौ क्रियानिवृत्ति
 रपि दृष्टा॥ नदीनां॥ तु न कदापि निवर्तत इति॥ तत्रापि महतानां बंधोपिन तासां न वति॥ सापि वेणु
 नादेन निवृत्ता बहिरी मयूरस्य स्तवकाः पिच्छगुंछानि॥ धातवोगैरिकादयः॥ पत्राणि च धातूनां वा
 पत्राकारेण लेखाः कमलपत्राण्यपि आकारार्थं बध्यंते इति॥ तैः तत्रामध्वानां परिवर्तः अलंकरां

पादगमने हेतुश्चापि तथापरः॥ चतुर्भिः पादिकैव स्यात्तृषद्भिर्वेणोस्तु वाहनं॥ दान्यां नक्तेः प्रति
 ष्ठा च दोषः स्यादस्यैव न्यथा॥ वैपरीत्या समाधनमन्यथा स्यात्तु हृषां॥ तत्र प्रथमं यदरायि
 तुमारब्धं तत्राशक्तौ श्रुकेन तदस्मितं चतुर्भिस्तदस्मितं॥ तत्र प्रथमं स्वरूपतोरसात्मकं
 नगवंतं वर्सयंति॥ अहरावतामिति॥ अहरावतामिंद्रियवतां च हृषतां वा॥ इदमिति स्वि
 रुदये मनोरथप्रकारेण प्रतिज्ञातं॥ नगवता सह संजापो हृषनिमिजितस्य वा॥ आश्वेषः
 सेवनं वापि स्पर्शश्चापि तथाविधः॥ अधरामृतपानं च जोगोरोमोद्गमस्तथा॥ तद्वृजितानां
 श्रवणं माधुर्यं वापि सर्वतः॥ तदंतिक गतिर्निमित्तमेवं तज्जावनं सदा॥ इदमेवेन्द्रियवतां फलं
 मोहोपि नान्यथा॥ यथांधकारे नियता स्थितिर्नाहोः फलं न वेत्॥ एवं मोहो पांद्रियास्थितौ

नां सर्वथा नहि॥ बाधकानां परित्यागे साधकानां न तद्भवेत्॥ तदाह॥ न परं विराम इ
 ति परो मोहः सायुज्यां हि॥ न चात्मजानां न परं विद्यत इति श्रुतेः॥ कथं न परस्य पुद्गल
 र्थं॥ तत्राहुः॥ विराम इति॥ वयमप्युपनिषद्भाः अतो वयमेवं जानामः॥ न ह्यनुनववि
 रुद्धं अनुनवापर्यवसायि फलं॥ श्रुत्वा तं नवति॥ ततः केवजानां तदेव फलं॥ इन्द्रियवतां वे
 त इति व्यवस्थितविकल्पः॥ अस्मिन्नर्थे श्रुत्यंतररूपाणां गोपिकानां संमतिमाहुः॥ हेत्यस्य इति
 ॥ समानशीलम्यसन एव सख्य इति परप्रयोगात्॥ अतः श्रुत्यंतरसंमतिरप्युक्ता॥ एतकासां
 चिद्गोपिकानामेव नवताति सर्वेषां साधारणं पक्षमाहुः॥ बहुष्मतां॥ अस्मिन् न ह्येव स
 हं बहुष्मत्परं ज्ञेयं॥ तेनास्या वृत्तिर्ज्ञेया॥ पशूननुपशूनां पशूनां जाग्रेव यस्यैः सह वनपशू

बुजरजःस्पृहयता रजताः॥ स्पृहयं त्यज्यसः संबंधार्थमुपायमाह॥ अनिलनालमिति॥ अनि
 लेन वायुना स्वार्थं नातं॥ तेन सह प्रत्यासत्तिः जलार्थस्य॥ नगवहाया एव नगव संबंधं प्राप्नुवं
 तातिरजःकामना दूरानि प्राया काम एवाचोद्देशः देवता चान्नहीना॥ अएवाग्रे कालिहा तथा
 नविष्यति इदानीं तदा चावेनागं नास्तीत्याह॥ अबहुपुण्या इति॥ न बहुपुण्यासां॥ यथा शाघ्र
 मेव गोदूषं गोपालरूपं दिवसे रात्रौ स्त्रादूषं च मिति॥ पुरैर्विना समाहितार्थसिद्ध्यनावात्
 ॥ कथं ज्ञायते तासां मेवं नाव इति तत्राह॥ वयमिवेति॥ यथा वयं अबहुपुण्याः अन्यथा हि व
 से गोपावा न वेम॥ अतः स्वदृष्टांतेन ज्ञायते स्पृहामेव कुर्वेति॥ ननु तासां कार्यसिद्ध्यताति॥ किंच
 ॥ तासां साविकनावादपि हृदतो नावो लक्ष्यत इत्याहुः॥ प्रेमवेपितनुजा इति॥ प्रेमैव वचुजानां

वेपनं ननु वायुवशात् ॥ अतो विरहसंतापयुक्ता इव लक्ष्यं ते ॥ किंच स्तनोपि जात इत्याहुः ॥
 स्तिमिता पश्यति ॥ स्तिमितास्तश्चा आपोयासां ॥ एव रजो नेदास्त्रिविधानिरूपिताः ॥ स च नेदा
 न्निरूपयितुं न गवंतमपि तथा वक्ष्येति ॥ अनुचरैरिति त्रिभिः ॥ अताविहंगमामेधाः साचि
 का एते वेणुनादेन नक्ति पूर्यजाताः ॥ तत्र प्रथमं वृंदावनस्थालतास्तरवश्च वैष्णवाः वेणुना
 देन उद्धतप्रेमरसा जाता इति तदर्थं प्रकारं तरेण वेणुनादमाह ॥ तदर्थं प्रकारं तरेण नग
 वानपिवक्ष्मिनायः ॥ स च नक्तनुसारेण लोकवेदानुसारेण च वक्ष्मिनायः ॥ तत्र नक्तनुसारे
 ण प्रथममाह ॥ ४॥ ॥ अनुचरैः समनुवर्तिता र्ये आदिपुरुष इवाच लक्ष्मिः ॥ वनचरो गि
 रितेष्टेषु चरंता वेणुना कयति गाः स यादाहि ॥ ८॥ ॥ अनुचरैः सेवकैर्गोपैः सम्पक् अनु
 वनजतास्तरवश्चात्मनि विष्णुं व्यञ्जयं त्य इव पुष्पफलाद्याः ॥ प्रणतानारविटपामधुधाराः प्रेमहृष्टतनेवः ससृजुः स्म

वात्नादाविष्टवादा न जनमुक्तं ॥ कामसंबंधादपि न जनं पाहिक मिति विशेषणं तस्मा
 ह ॥ अनुरक्तकटाक्षमोक्षमिति अनुरक्तानां कटाक्षानां मोयत्र एतच्चक्षुष्मतां फलमिति
 सुगुण निगुणं नेहानिरूपिताः केवलरसरूपमाह ॥ ९॥ ॥ चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाङ्गमाजा
 उपृक्तपरिधानविचित्रवेषौ ॥ मध्ये विरेजतुरजं पशुपालगोष्ठ्यां रंगे यथानटवरौ कचगाय
 मानौ ॥ ८॥ ॥ चूतेति चूतानामाभ्यां प्रवाजाः कक्षयोः बर्हस्तबकाः बर्हगुष्ठानि शिरसि
 उत्पलाङ्गानां माजा कंठैः अनुपृक्तं मिलितं परिधानं पातां बरादिवस्त्राणि तैः विचित्रो वे
 षो ययोः एतादृशा बुजावपि पशुपालगोष्ठ्यां मध्ये विरेजतुः ॥ रसान्निनये अवतारवरावेशा
 स्थाप्युपयोगादि वचनं ॥ गुणमाया च वेषार्थमुपयुक्ता न वंति हि ॥ अतो रसस्यान्निनये च वारा

र्थानिरूपिताः॥ रसरूपसुगंधानां प्रतिष्ठा त्रिषु निश्चिता॥ धर्म्याच्छादन बोधायमाप्यत्र निरू-
 प्यते॥ वस्तुनिर्देशमात्रेण श्रोतृणां काव्यवद्रसः॥ रसक. त्फल बोधाय प्रथमं पञ्चवोमतः॥
 शास्त्रार्थस्य परिज्ञानात् न चावस्य कलिकानवेत्॥ ततस्तस्य वैविचित्र्यं पुष्पस्थानमिहोच्य-
 ते॥ अहोरात्रं वासना स्यात्तत आच्छादनं स्मृतं॥ रसोत्पत्त्यर्थमेतावन्निरूपितमिति स्थितिः॥
 आविर्भाविरसात्वादात् नृत्यं शोचततो नवेत्॥ अतोतिष्ठोत्तमगवान् रसवं प्रतिपद्यते॥
 विविचित्रेषां वितिसर्वरसानि निवेशनार्थं॥ त्रयाणामन्योन्यगुणप्रधाननानावेन रसान्व-
 ति॥ एवं रसरूपं नगवंतं निरूप्य तस्य पोषकौ समाजो वाद्यगातविशेषौ निरूपयति॥ मध्ये
 विरेज्युरिति पशुपालानां गोष्ठीनात्पंतंगूढा॥ तेन रसस्य सुलभं निरूपितं॥ मध्ये गातवा

व
 ८

द्ययोः॥ त्रयाणां समानतैव सर्वोत्तमा॥ नृत्यस्य तु विशेषः प्रायिक एवेति तदेवोक्तं॥ कदा-
 चिन्निषेधार्थमत्रमिति॥ शास्त्रमत्रनियामकं न च विष्पतात्पराशक्याह॥ दृष्टांतं॥ रंगे-
 यथानटवराविति॥ रंगः शास्त्राधारचूतं स्थानं रंगमंडपे यथानटौ शास्त्रार्थानुसारि-
 णौ नवतः अलौकिकनाट्यार्थविरपहं॥ एवं राजसनावनृत्यमुत्कासाविकनानव-
 त्यमाह॥ कचगायमानाविति॥ देशविशेषे हस्तानि नयमात्रपूर्वकं प्रमरहितं गानं कु-
 रतः॥ एतदपि लोकप्रसिद्धं॥ एवं रसं निरूप्य तस्याधिदैविकरूपतासंपादकं वेरागुनाहं
 निरूपयति॥ ॥ गोप्यः किमाचरदयंकुशलं स्मवेरागुर्हमोहराधरसुखमपि गो-
 पिकानां॥ नुक्तेस्वयं यदवशिष्टं रसं हृदि न्यो हृष्य च चोश्रमुमुचुस्तारवो यथार्थाः॥ ॥

॥ गोप्प इति ॥ गोप्प इति सं बोधनं पूर्व रसानिज्ञापकं ॥ नात्र बोधनायं वंचनायं वा किंचि
दस्ति ॥ यद्यपि तेन रसो न पातः तथापि मुखेषु दर्शनादन्यार्थं वैपि नो जनं करोतीति
विलक्ष्यते ॥ पुरुषस्य तज्जो जनं सर्वथा असं नावितं ॥ अन्यथा न गवतैव बुक्तं स्यात्
॥ अतः स्त्राणामेव तज्जो गंत राह ॥ गोपिकानामिति ॥ अधरसुध गोपिकानां संबधि
ना बद्धवचनेन समुहाय रूपालक्ष्मीरप्यनेन सूचिता ॥ तदंशाश्च तयैव समागताः ॥ ना
न्यत्र तज्जो गोलोके प्रसिद्धः तादृशस्य वस्तुनो नोक्ता पुरुष एव न च वति किं पुनर्येन्यं त
रगतो जावः तत्रापि वेणुः आधिदैविकस्य चेतनं सूचयं त्य आकुः ॥ सर्व एवाधि
दैविक इति स्वगोष्ठ्यां तस्यापि विचारो घटते ॥ सर्वधर्मफलमिति वैदिकः सिद्धांतः ॥

१०

राधमपि न मन्यते तदाह ॥ वनमालादिव्यगंधतुल्यसामधुमत्तैः अलिकुलैः कृतमलघुगा
तमपि आद्रियन् आदरं कुर्वन्नेव कूजितवेणुर्यतः यथैव च मराजं कारं कुर्वति तथैव त
त्रादमनु कुर्वन्नेव अनुरागानवदेव वेणुना दं करोति पहिरां मध्ये अलये हानानि लक्ष्मा
श्चेतेषामपि कुलानि समूहाः नानाविधजातिनेहाः तैरप्यलघुयथा न वतितथा गाते ॥ त
स्याप्यादरं कुर्वन् तत्राप्यलयः मत्ताः ॥ मदोपियेनानुचितः ॥ न हि तुल्यसापुष्पांतरवन्मा
देहेतुः ॥ तत्रापि दिव्यगंधा तत्रापि न गवद्वनमालागता तेषामप्यादरं कुयति तदा सरोव
रादिषु ये सरसारसिकाः हारनारविवेकिनश्चेतेषामादरं कथं न कुयति ॥ वनमाला
याः यादिव्यगंधतुल्यसामकरंदेन मत्तैः किंच ॥ आदरोपि च मराणां यथा नाष्टं न वति

तथावनमाजायांसमागतान् चमराद्दूराकरोति॥ किञ्चुतेयथानोपद्रुतान्वन्ति तथै
 वादरं करोति॥ अतोयद्येतेषां आदरं कुर्वन्नेव कूजितवेणुः॥ ७॥ सरसिसारसहंसवि
 हंगाश्चारुगाद्रुतचेतस एत्या॥ हरिमुपासततेयतचित्ताहंतमालितदृशो धृतमौनाः॥ ११
 ॥ तदैव सरसि विद्यमानाः जलवासिनः सारसाः सरसां नान् नक्तानां संबन्धिनः हंसाः हार
 नारविवेकिनः ते च विहगा उच्छृगति युक्ताः पुरुषा पेक्षया ते पुनर्न गवद्भजनाधिकारि
 ता इति तान् विशिनष्टि॥ चारुगातद्रुतचेतस इति॥ चारु यथा नवति निष्कामार्थं न गवद्भ
 ते नैव रुतं वशात्तत्तच्चित्तं येषां॥ तदपि न जनं न किमागन्तिसारेण॥ ननु स्थानस्थितानामे
 तयामिदं प्रेक्षानद्वेषे वा॥ तदाह॥ एत आगत्य हरिमुपसमापेयेवमाना जाताः॥ यतस्ते न ग

११

अत्र शोधपत्रत्रयः॥ ६

वडक्तामुनयः॥ न जने चमरादिशेषमाह॥ यतचित्ता इति॥ यतं नियतं चित्तं येषां चित्तं नैयत्ये
 न न गवद्भजनं मुख्यं ननु विहितं चित्ततया॥ किंच हंत इति हर्षे एतद्भाष्यमेतेषामेव नवताति॥
 बहिर्व्यापाररहिता न जने सर्वे तमाः बहिर्व्यापारेषु च नेत्रे वा कुचनियम्याः॥ यस्यैतत्तद्वयं नि
 यतं वाक् नान्यं वदति च ह्युश्रनान्यत् पश्यति॥ तदाह॥ मालितदृशो धृतमौना इति॥ मालिता दृक्
 येषां धृतं मौनव्रतं यैः सांप्रतमेतेनादपराः॥ अतो दृष्ट्या अन्यचित्ततान् विष्यतातिनेत्रनिमाल
 नं॥ एवमेतेषां भाष्यं साविकवान्निद्रूपितवत्॥ ॥ मेघः सर्वहितकारा तस्यापि वेणुना दज्जित
 नावमाह पूर्ववत्॥ ७॥ ॥ सह बलः स्वगवतंस विलासः सानुषु हिति च तो वज्रदेवः॥ हर्षयन्प
 र्तिवेणुरवेणा जातहर्ष उपरं नति विश्वं॥ १२॥ महदतिकमराशंकितचेता मंदमंदमनुगर्हति मे

घः॥सुहृदमन्यवर्षसुमनोनिष्ठाययाचविदधत्युतपत्रं॥१२॥सहबलरतिदाभ्यां॥हेवज्रदे
 व्यःगोप्यःवज्रदेवतारूपाःअनेनविश्वासोचविष्यतातिनिरूपितं॥यद्विवेकपुरवेणविश्वमुपरंनतिपू
 रयतितर्हिमिहदतिकमराशंकितचेताःसुहृदंनगवंतमन्यवर्षत्॥स्वदेहकाययाचआतपत्रं
 विदधतजातः॥तदाकुर्वन्अन्यवर्षन्॥अयंनारोमहाबलेयुक्तः॥विश्वगतान्सर्वनिवधमा
 न्दृष्ट्वास्तस्यमेवपूरातिहायानासदूपोपिमेघःधूमदिसमूहात्माविश्वंनगवतैवतृताथ
 नूतमितिस्वयमुपचरितार्थोपिस्वजन्मसाफल्ययनगवंतमेववर्षी॥तत्रयादृशेनवेणुनादेन
 एतद्भवतितादृशकर्तारंनगवंतंवर्षयितिविशेषणचतुष्टयेन॥अन्यथाउपरंनरामर्थवादरू
 पेत्यात्॥तत्रक्रियाराक्तिःसंपूर्णैतिविकुं सतबलोबलनद्रसहितस्तुक्तं॥सृष्टिकराक्रिया

१२

पेहयापायंमहताक्रियेतिज्ञापयितुंस्मगूपोयोयमवतंसःकरणिरणानेनविजासोयस्ये
 तिजाजानिरूपिता॥माजाकार्त्तिमया॥दृशदृशःश्रोत्रं॥कार्त्तिद्विरुपरिताययासानवसे
 वसर्वोत्तमा॥नगवकार्त्तिप्रतिपादकंवानागवतादृशास्त्रंसर्ववेदेषानरारादूपंतत्रविजा
 सयुक्तातत्प्रतिपादिकाच॥एवंक्रियायाःस्वरूपतोयुरातश्चमाहात्म्यंनिरूपितं॥तस्यासहका
 रिरादृशायामाहात्म्यमाह॥स्वयंजातहर्षःसर्वमेवबहर्षयन्निति॥एवंवेणुनादस्यकारणात्त
 तक्रियोकर्षमुक्तादेशतोपुकर्षमाह॥हितिचतःसानुष्ठिति॥सर्वधारनूतांपृथिवीयेविच
 तितेषामप्युच्चस्थानेषुसनादोजायतश्चिकथंनविश्वंपूरयेत्॥रवःअमुरातमतिगंजीरंउ
 परंनतिनादेनपूरयतातिमेघादप्यधिकक्रियानिरूपिता॥तदेवमेघःमहतोवासुदेवस्यउपरि

गच्छन् नगवदति कमरो संकितचित्तो नृत्वा उपर्येव तिष्ठन् अग्रे गमनार्थमुद्यतः ॥ नाजमेघः स्फोमं
 विश्वजावनं नगवंतं स्वमित्रं ज्ञात्वा सुहृदमन्यवर्षत् सुमनोनिःपुष्पद्रूपैः स्वविदुनिः अर्थात् पुष्पैः
 पूजितवान् ॥ न केवलं पूजा मेव कृतवान् किं उराज्यमपि दत्तवानित्याह ॥ आतपत्रं दधदिति ॥ न के
 वलं राज्यमेव दत्तवान् किं वात्मनि वेदनमपि कृतवानित्याह ॥ छायेति ॥ सूर्ये अधः स्थिते उपरि-
 स्थिते न न छाया न वताति पृथक् छाया निर्देशः उत्तमांस्त्रिविधान् वक्तुं तेषामपि वेणुना देन किंचि
 ज्ञातमिति वक्तुं वेणुना दं वर्णयति नगवंतं च ॥ छ ॥ विविधगोपचररोषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधा
 निजशिखाः तव सुतः सतियदा धरविं वेदत्त वेणुरनयस्वरजाताः ॥ १४ ॥ सवनशस्त्रदुपधार्य- १३
 सुरेशाः शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ॥ कवयश्चानतकंधरचिन्ताः करमलं ययुरनिश्चिततवाः ॥ १५ ॥

विविधगोपचररोषितियुग्मत्रयेण ॥ संदेहो मोहः सर्वपरित्यागश्च ज्ञानिनां श्रुतानामरण्यवा
 सिनां वेणुना देन कृतः ॥ तत्र ये विश्वगुरवो ब्रह्मादयस्तेषामपि संदेहार्थं नगवतो वेणुना दं
 वर्णयति ॥ विविधेति ॥ लोके जायमाः अलौकिकप्रकारः ॥ संदेहमुत्पादयति ॥ ननु न तद्रूप
 मस्मात्स्वरेयत्र वेदेषु तमस्मात्तिसर्वविद्यास्थानानां ब्रह्मा अनिज्ञ इति कथं तस्य संदेह इ
 त्याशंक्याह ॥ वेणुवाद्य उरुधानि जज्ञिहा इति ॥ सुहिरनेहो वेणुः तस्यापि प्रकारः शास्त्रे
 निरूपिता ते ब्रह्मणा ज्ञायंते एतेषु प्रकाराः उरुधा अनेकधानि जज्ञिहाः निजैर्नैव शिखाशि
 खारो अचि व्यक्तिप्रकाराः यासु ॥ अनेन नादब्रह्मनित्यमिति निरूपितं ॥ तत्र क्रियाशक्तिः
 साधनमिति तस्य लौकिकचेकथं नादः ॥ अलौकिको न विष्णुता त्याशंक्यवस्याप्यलौकि

कवायाह॥विविधेषुगोपचररोषुगोपानांसंचारविशेषेषुविदग्धइतिगोपसंचारानवेदोक्ताः
 किंतुलोकिकाःब्रह्मांडांतरस्थिताअपिचवंतितेनलोकेत्रप्रसिद्धाःनापि वेदेनगवांसुसर्वत्र
 वविदग्धःअतोयंब्रह्मायंप्रकारंनजानातितमेवप्रकारंकृतवान्॥ननुब्रह्मसृष्ट्यावाविर्भूतः
 कथंब्रह्मणोपज्ञातकरोतातिवेत्तनाह॥तवसुतइति॥यशोदांप्रतिवदंतिस्त्रामंडलेसमाग
 तां॥अतएवात्रनकामादिवात्ता॥किंतुअतिषिद्धएवोक्तेषोनिर्हृतः॥यथातवपुत्रोपिसुत
 वमनसाप्याकलयितुमशक्यंकरोतितथाब्रह्मणोपिब्रह्मांडेज्ञातः॥सतातिसंबोधनेविश्वासा
 र्थेअज्ञानेहेतुमाहुः॥अधरबिबेदतवेणुरिति॥जोनात्मकोऽधरइतिपूर्वमुक्तमतोनलो
 केप्रसिद्धःतस्यरसोऽनगवतानदतइति॥तत्रापिबिबरूपःसूर्यवित्प्रकाशकः॥नहिप्रका
 र्पाःप्रकाशकस्वरूपंविदुः॥तत्रचसवेणुःस्थापितःततोपुत्रमंत्रव्यापनाय॥स्वरजाताःषडा

१४

हिस्वरजातिनेहाननयतुत्ततनचेनोत्पादितवान्॥यहितेदातत्परिज्ञानार्थंत्रिगुणाप्रधाना
 अपिदेवाःकाजत्रयेपिसमागत्यसोपिकाजःआधिदैविकइतिख्यापयितुंसवनपदं॥तंवेणुनादे
 सवनशब्दप्रधार्यशक्रःसाविकःशर्वस्वामयःपरमेश्वराजसइतितेपुरोगमायेषांदेवानांस
 वएवदेवास्त्रिगुणात्मकान्वंति॥कवयोनिपुराणाअपिनादेइंदोहित्रिलोक्याधिपतिःसर्वदानाद
 परः॥शर्वसुशास्त्रकर्त्रीपरमेश्वीतयोरपिगुरुः॥अतएवंपरमेश्वीपदं॥तेषामन्यचित्ततानावायाह॥
 आनतकंधरचित्ताइति॥आसमंतात्तनताकंधराबाह्यानिनयार्थंवित्तंचयेषां॥ग्राहकंचित्तंन
 मनमत्रसर्वतःतेष्वनिश्चिततवाज्ञाताः॥नाप्यौदासीन्येनकियकालंविचार्यअज्ञानेत्तस्मान्ना
 वइतिमंतव्यंयतःकर्मजययुः॥वितयाभूक्तिताश्चज्ञाताःवेणुनादेनवामोहिताः॥अतएव
 आनासचपहोपिनिराकृतः॥अलौकिकरसोत्पादकवान्॥अस्त्वत्येषांवात्ता॥वेणुना
 दोस्माकमेवान्यथाचंसंपादयतात्पादुदयना॥पूर्ववत्॥ॐ॥निजपराङ्मिति॥ॐ॥

निजपदाङ्गदलैर्ध्वजवज्रनारजांकुशविचित्रलजामैः॥वज्रचुवःशमनखुरतोदं वष्पधु
 यगतिरातितवेणुः॥१६॥वज्रतितेनवयंसविजासवाहराप्यितमनोनववेगाः॥कुङ्कगतिंग
 मितानविदामःकरमलेनवसनंकबरंवा॥१७॥ निजपदाङ्गदलैरिति॥यद्विदितवेणुःसन्वज्र
 तितदातेननादेनकुङ्कगतिस्त्वावरचंगमितावयंगोप्यःसर्वाएवकरमलेनमूर्छयावसनंपरि
 हितंकेरापाशंवानविदामरतिसंबंधः॥अयंवेणुनादःअस्मदर्थमेवजायतइतितस्यचेष्टया
 अनुनवाच्चज्ञायते॥तत्रचेष्टा॥योगोकुलनिवासिनामेवार्थेजायतेतयाव्याप्तःकथमन्यकार्यं
 कुर्यात्॥अतःप्रथमंनगवतोगोकुलहितकर्तृत्वमेवाङ्कः॥निजस्यस्वस्यैवयत्पदाङ्गद्वयंतस्यद १५
 लैर्दशांगुलानिःतलनागैर्वज्रचुवःनिरंतरंपश्चाक्रमेणानजातव्यथायाःवज्रभूमेःखुरैर्जातं

तोदंशमयत्रितिशनैःशनैःलाजयानगवंदतित्रिद्विपिता॥हतांशःगतिविजासेन
 र्शननिराकृतः॥आध्यात्मिकाद्यंशस्तुध्वजादिनातामसःनैतिकःध्वजेननिराक्रियते॥
 राजसःआध्यात्मिकःवज्रेणासाविकआधिदैविकः॥नारजाकतिचिद्वेन॥तान्येववि
 चित्राणिजलामानिपदेष्टुतेनलौकिकालौकिकप्रकारेणावज्रचुवःखुरतोदप्रशमनंव
 जेतिस्वःप्रधानचूताःचूमिःगावोगोप्यइति॥तत्रचूमेर्दुःखनिवृत्तिगत्यानिरूप्यगत्याकृत्या
 चगवांडुःखंनिवारयतात्याह॥वष्पधुर्यगतिरिति॥वष्पधुर्योमहावृषनःककुभ्रास
 यथाजालयामंथरगतिःतथागच्छन्गवामपिडुःखाहारानिद्रूपितः॥शङ्कितवेणुवज्र
 तातिगोपिकानांतदात्मकंवेणुनादेनजातेकामेस्थावरचमधिकजातमित्याङ्कः॥तेनेति॥

स्वभाव एव वेणुना देन जातः कामः तत्रापि सविजास वाहरो न अपि तः मनो न ववेगो या
 सु अतो वेगेन स्तंभे जाते कुजगतिं वृक्षगतिं गमिता जाताः ॥ तेषां मंतर्हनि मस्त्राति तदर्थमा
 कुरु ॥ न विहम इति ॥ सुषुप्तावपि न जानंताति तद्व्यावृत्त्यर्थमाह ॥ कर्मलेनेति ॥ कर्मलेन मू
 र्ध्यास्त्राणामत्यावश्यं कं वसनज्ञानं कवरज्ञानं च वेणुना दप्रस्त्राव एवैतज्जातमिति ॥ ग
 तिदृष्ट्यादि निरपि ततमत्र निरूप्यते ॥ हरिणानां वेणुना देन यथा जातं तद्वत्कुं पूर्ववे वेणुना
 देवसीयंति ॥ ७ ॥ ॥ मणिधरः कचिदागराय नृगाः मालया दयित गंध उलस्याः ॥ प्रणयिने नुव
 रस्य कदापि प्रहि पन्नुज मगाय तयत्र ॥ १८ ॥ कर्णित वेणुरव वंचित चित्ताः लक्ष्म न च सत
 लक्ष्म गृहिराणः ॥ गुरा गरा सीमि नु गत्य हरिणो गोपिका इव विमुक्त गृहाराः ॥ १९ ॥ ॥ मणिधर

१६

रति दान्यां ॥ गवामाधिदैविका निद्रुपाणि मरायः तान् स्वस्मिन् विनत्ताति मणिधरः अतिज्ञा
 नाथं वा स्वप्रियारा मनिज्ञाप कामरायः अतस्तैः कदा विज्ञाः आसं मता त्गाराय नृजातः अ
 नेन ताः तद्गता धमश्चि न गवत्येव प्रतिष्ठिता इति तासां संसारा नावः सूचितः अत एव गोपि
 कानामपि ॥ अत एव हरिणानामपि पशु चाविशेषात् ग्राम्याणां चेदुच्चारकः विशेषतः ॥ आ
 रणानां न विष्यताति युक्ता लक्ष्म परता ॥ मालया दयित गंध उलस्या उपलक्षितः ॥ यथा न
 गवतः नाजं रूपं प्रियं स्पर्शः स्त्राणां शब्दे वेणोः रसो न वना तस्य तथा गंधः उलस्याः तद्ग
 तोत्तमता सा वि कानां केषां चित् अनु न वसिद्धा ॥ तादृशा उलस्या अतस्तस्या मालां विन
 त्ति ॥ अतो यदा वयमपि प्रिया न विष्यामः तदा अस्मानपि अस्मदमन्वाधारयिष्यताति

लक्ष्मसारस्त्राणां प्रवृत्तिः लक्ष्मसारस्तु वेदे नियुक्त इति न कौतासां विनियोगार्थं प्रवृत्तिः किं
 च प्रणयिणीति प्रेमवतः॥ अनुचरस्य गोपस्यां सेचुं प्रहृष्टपन्नितिकदा कदाचित् आशंस
 यां चूतवच्चेति वा कदा अगायतेति मध्ये गानाशंस॥ यथा गोपालस्य तथा स्नेहः मे बाध
 मयोः स ज्ञावे एव न विष्यताति गोपिकानामिव हरिणानामपि तथा बाधं स्नेहजनं देहा
 स्फुरणात् न विजाताय च न कामानावः॥ तदैव कर्णितो यो वेणुः आकस्मिकः शब्दविशेषो
 मनोहाराकर्णनात्मकः॥ स वेदेणो निर्गतिस्तस्य बंधादप्येति शब्दः चित्तवंचका इति रवं प
 दं॥ शब्देन मृगाणां वशीकरणां सिद्धमेव हृदयनामेवोपयोगो न विष्यताति प्रताति जन
 नादंचकचं॥ अतो रवेण वंचितचित्ताः लक्ष्ममन्वसताः लक्ष्मसमापे आसताः उपविष्टा

१७

जाताः॥ यथा प्रायमुपविशति॥ एवं लक्ष्ममन्वपविष्टा॥ ननु स्त्रियो न्यस्य कथमन्यस्य गृहे न्यस्य
 समापे मुपविष्टा इति तत्राह॥ लक्ष्मस्य लक्ष्मसारस्य गृहिरण इति॥ लक्ष्म इति स्त्रस्य गृहिरणो जाताः॥
 वंचितचित्तवा दाहूपं विसृज्य शब्दमात्रा नि निविष्टा जाताः॥ वेणुना देन वारसानुभावेन लक्ष्मसार
 पिलक्ष्ममत्या लक्ष्ममेवा वास्यत॥ ननु लक्ष्मसारे पिलक्ष्मप्रमानूराद्वेपिवर्तत इति तं परित्यज्य कथमाग
 त्यत आह॥ गुरागणासीमिति॥ लक्ष्मसारे एको दौ वा गुरौ अतो यत्रैव न गवान् गच्छति तत्रैव मनुगत्य
 सर्वा एव हरिणः विमुक्तगृहाशा जाताः॥ गृहं गमिष्याम इत्याशामपि त्यक्तवत्यः॥ सान्निध्येन न गवद
 यः पात इति लघुस्वाडुभावाः गोपिका इव तदेकपरा जाताः॥ एतन्नयनेषु स्वप्रियानयनसादृश्यदर्श
 नेन यादृशेनावेनताः परपति॥ तादृशेनैवैता अपि परपतांते तासामपि तस्य जाताय नावोत्यतिस्तथै

ववेणुकरणं च॥ अतएवाग्निबाजामृतबाजात्मकं वपदमुक्तं॥ यतस्तद्वरुणोत्पत्तिस्तितापशमनं च
 संपद्यते॥ अतः स्वदृष्टांतोक्तियुक्ता॥ एवं नवप्रकारं वेणुनादं निरूप्य गुणा तात प्रकारेण विधानिरूपय
 न वेणुनादेन नगवान् जगदेव वशात् तवानित्याह॥ ६॥ ॥ कुंदरामस्ततः कौतुकवेषो गोपगोधनवृतो
 यमुनायां॥ नंदस्तनुरनघेतववस्तो नर्मदः प्रणयिनां विजहार॥ २०॥ मंदवायु रूपवात्यनुकूलं मानयन्म
 लयजस्यर्शेन॥ बंदिनस्तमुपदेवगणायैवाद्यगातव पिनिःपरिवृत्तः॥ २१॥ ॥ कुंदराममेति वान्यां॥ यद्दि
 नगवान् यमुनायां विजहार तत्रापि पूर्वोत्तरमपेक्षितदृश्यामपेक्षितो वेणुनादः परिगृह्यते॥ प्रकारेण
 वात्॥ प्रकारे विशेषाच्चावाचनप्रथमुक्तः॥ तदा उपदेवगणाः परिववृत्तिरिति संबंधः॥ यमुनायामितिसा
 माप्यसप्तमा॥ अधिकरणसप्तमावा॥ घर्मे गवां गोपालानां च जले स्थितिः संभवति॥ तत्र विहारो गोपैः

१८

रा २

सहजजलाङ्गवांप्रहाजनादिः सर्वतोद्देशांत्यर्थं वेणुनादः सहकारी॥ तदानीमलंकृत
 वमाशंक्य अलंकारमाह॥ कुंदमेति॥ वस्त्रानरणाद्यलंकारानविष्णंते वपुष्यालंकाराः न
 नविष्णंतात्याशंक्यतदेव निरूप्यते॥ कुंदरामस्ततः कौतुकवेषो यस्य॥ रामात्यनेकप्रका
 राणि तैस्तथावेशो निमीयते॥ यथा अद्भुतो नवति अत्रुयथैव हास्यरस उत्पद्यते तथैव
 निमीयत इति॥ नन्वेतादृशो प्राक्तनलाजो नगवान् कथं तवान् इत्याशंकायामाहुः॥ नंद
 सूनुस्तव वस्त्य इति॥ यथा लाजयानंदपुत्रो नवति तथैव लाजया प्राक्तनलाजामपि संदृष्ट्वा
 यति॥ अनघ इति संबोधनं क्रोधाच्चावायविश्वासार्थं च॥ तव च वस्तो जाताः॥ अनेन वंगोप
 रूपेति सर्वगुणरसाननिर्गुणसूचितं॥ अन्यथा उलूखलबंधनलाजो नकुर्वति॥ मध्ये निरक्षिपे

न

नसंबोधनाडुनयोनिशेषवृंज्ञाप्यते तादृश्या वस्य चैन नगवत्यपितथा॥ पूरुगुणचलक्षणाभाधि
 क्यं चोच्यतेऽगिमविशेषणो न॥ किं च॥ प्रणयिनां नमदिः ये केचन स्रेहयुक्ताः यथैव तेस्त्रिधा नवन्ति
 ॥ तथैव जाजं करोति॥ अनेन सर्वत्रैव हेतुदत्तः॥ यत्रैव जाजसत्क्या काडासविहाराः सोत्रजलका
 डानृत्यकाडावेणुवादनकाडाचज्ञेया॥ अन्यथा वाद्यादीनामुपयोगो न स्यात्॥ विद्यावंतो हिवश
 कर्तव्याः तत्र विद्योत्पादको वायुः देवाश्च तदाधारभूताः तत्राप्युपदेवगणाः बंदिनश्च बहिविद्याप्र
 कटनपराः॥ अतो न्यापेह्यतेषु विशेष उक्तः॥ प्रथमतः कारणाभूतं वायुं निरूपयन्ति॥ मंदो वायुः अ
 नुकूलं यथा नवति तथा उपवाताति॥ अनुकूलं कूलसमापेक्षितव अनेन सैत्यं निरूपितं॥ मलयजस्य
 रैनिसहित इति सौरभ्यं॥ अनेन दाहिणा लोय वायुरिति निरूपितः॥ नगवस्वरूपे दत्तेन वामलयजे

१८

नसहनावात् अधिकसैत्यनिरूपकत्वेन अनुकूलं च॥ मलयजस्य रः मलयजस्येव वा स्पर्शः॥ तथा
 सतितत्रत्यानां सर्वेषामेव नगवजावं संपादयिष्यताति॥ मानयन्निति॥ स्वकायैस्त्रिगुरौः यथैव
 सन्माननं नवति तथैव वातात्यतिवर्षाता॥ उपदेवगणाश्च गंधर्वादि यश्च बंदिनः कात्तिनिरूपका
 जाताः॥ गायकाश्च संतः य इति नगवहीयाः वाद्यगातपूजासाधनैः तामसराजससाचकैः सहिताः
 परिववुः॥ सर्वत्रैवापेक्षितं कृतवन्तः॥ एवं गुणा ताते प्रकाशितां निरूप्य युगलद्वयेनैके वजं नगवतएव
 चरित्रमाहुः॥ ७॥ वस्य लोवजगवां यदगध्रो वंध्यमानचरणाः पथिवृद्धैः॥ तस्मिन् गोधनमपो ह्यदिनां ते
 गातवेणु रतुगैडितकात्तिः॥ ११॥ उरुवंशमरुचा र्त्तदृशानामुन्नयनरवुरंजं कुरितस्वक्॥ दिस्यै
 तिसुहृदाशिष एष देवकाजठरभूतसद्वराजः॥ १२॥ वस्य जइति॥ नगवान्दयतगोकुलं गोष्टेस

मानयति तत्कृपया अन्यथा एकस्यामपि लाजायां वा वृता गावो मुच्येरन् ॥ तथा गोपि
 काः परं लपयैव न जनानं दानुना वार्थं तथा करोति ॥ अत्र हेतुः ॥ पदग ध्रुव इति ॥ यदा स्मा
 त्कारणात् अगं पर्वतं धारयति ॥ यदि न जनानं दं दद्यात्तदा गोवर्धनो दशानं कुर्यात् न
 ॥ एतद्भगवन्माहात्म्यं सर्वजनमिति ज्ञापयितुमाह ॥ पथिवृद्धैर्वैद्यमानवरण इति ॥ वृद्धाः स
 वृत्ते निपुणाः बह्वरेव न गवान्सेव्यो न वति ॥ अतः लस्ममेव गोधने उपोह्य ततः पृथक् ल
 त्युपसमापेसा हृत्य वादिनां त इति अग्रे वनस्थिरेरयुक्तं वा त्वा लाजांतरस्य च चिकीर्षति वा
 त्गातवेणुजतिः ॥ श्रमापनोदार्थं व्रजस्थानां ज्ञापनार्थं च ॥ अस्यानादस्याग्रे कार्यं वक्त
 व्यं ॥ गोपिका एव लतार्थाः करोताति न किंतु गोपानपाति ज्ञापयितुं तत्कृतस्त्वोचमाह ॥

लाजा ज्ञापिता न वति ॥ साधारणेन सर्वेषां तापनाशकं वायनं गवद्भुतमसाधारणं धर्मसाधकः
 ॥ देवका जठरं चूडुराज इति ॥ अदितिर्देवका अदितिर्द्यौरिति रंतरिहमिति श्रुतेः अदि
 त्यवतारं वा त्कृपाया तस्या मवरुपं चंद्रोदयोपेक्षित एव सा पुनर्विशेषरूपं गृह्णातव ताति
 ॥ चंद्रोपि विशिष्टं कार्यं करोति ॥ लौकिकस्तपस्त्रिविधो न गवदिरहजश्च अयं त्रिविध म
 पि नाशयति पूर्वोक्तमानंदराट्चमुपयादितं ॥ देवका जठरे न वताति देवका जठरं चू
 स एव उडुराजः जायते यथा उदयादौ पतिसुनहं चारणमेव न वति तथा देवका जातः परं सु
 खदोस्माकमेव ॥ इदं सर्वं कार्यं वेणुना दस्याध्यमिति प्रकरणीतं वा त्ज्ञेयं ॥ साधारणं लाजा
 मुक्ता गोपिका एव वेणुकतां न गवतैव जनिता लाजा माह ॥ ७ ॥ मरविधूरिति लोचनरुष

त्मानदः स्वसुहृदं वनमाजा ॥ बरपांडुवदनो मृदुगंडं मंडयन् कनककुंडललक्ष्म्याः
 ॥२४॥ यदुपतिर्विराजविहारो यामिनापतिरिवैषदिनांते ॥ मुदितवक्त्रउपयाति उरंतं
 मोचयन् व्रजगवां दिनतापं ॥२५॥ ॥ मदेति ॥ यदुपतिः मुदितवक्त्रउपयाति पूर्वोक्ता एव वे
 गुनादा अत्रग्राह्याः ॥ दशजाजाः पूर्वनिरूपिताः ताः सर्वाः अस्मदर्थमेवेति दशधा जगवं
 तं विशेषयंति ॥ एक एव जगवानुचयत्रेति युगलत्रेपि नात्येन विभागः सर्वत्रैव वे गुना
 देरजोगुणाः मुख्य इति सोऽस्मदर्थं फलित इत्याहुः ॥ मदेन विधूसिते लोचने यस्येति ॥ म
 होत्रत्वनंदस्थित्या पूणा विबोधः स ज्ञानमार्ग एवेति प्रकटयितुं सर्वविषयान् व्यावर्त्त
 यितुं विधूसितिलोचनत्रमुक्तं ॥ अयं धर्मो जगवन्निष्ठो निरूपितः ॥ स्वरूपस्थित्यर्थतादृशी

२९

पाषन्मानदः मानं प्रयच्छति ॥ सन्माननां करोति ॥ तेनास्माकं गंगं म्योचव ताति ज्ञायते ॥ मानम
 निमानं वारजोगुणप्रकट्यात् प्रयच्छति खंडयति वा ज्ञानप्रकट्यात् प्रयच्छति मानं घटि खंड
 यति त्रिषु पाषदेव तत्र कार्यं ॥ ननु पूर्यस्य नवतापे वं करणे को हेतुस्तत्राहुः ॥ स्वसुहृदमिति
 ॥ स्वपदादसाधारणं तेन स्वस्यैव सुहृदस्ताः महतोपि सुहृदकार्यं कर्तव्यमिति साधारणं कार्य
 माह ॥ वनमाजाति ॥ कार्त्तिकमयो वनमाजां प्रकटयताति ॥ बरवत्पांडुवदन इति ॥ बररोत्रफ
 लवाचकः स हि घर्मेण प्रतिहरां विसदृशं कान्तिकरोति ॥ तत्राप्यर्द्धपक्षः पांडुवरो निवति ॥
 अग्रे वारक्तः तथेदानीं अर्द्धरतः अग्रे वत्यंतरतो न विष्यति तिष्ठन्मानदश्चादिशेषः साधनं का
 तिरिति मध्ये विशेषणं तस्य ॥ अथवा त्रपांडुशब्देन आरक्त एव गुणोच्यते ॥ तदा वदनं वक्त्रं अध

राभृतपानंलक्षितंनवति॥वनवासिनांवाएतडपनोग्पमितिवनेगवाएतडपनोग्पमितिसर्वाःहा
 पयंति॥ततोपिविशेषमाहुः॥कनककुंडललक्ष्मामृदुगंडमंडयन्निति॥स्मश्रुकुडमानावात्त्रानंद
 निधानवाचमृदुवंनोगार्थमुपपाद्यते॥गंडएवरससमाप्तिरितिकनकपदंवाणंतरज्ञापनार्थेउक्त
 ह्येनापिपरमानंदेनापिअस्मदर्थकामरसएवोत्बोधयतइतिसवध्यास्मदर्थमेवचगवरागमन
 मितिनिश्चायते॥अन्यथाशिरोनेदान्॥अस्मत्समहंनकुर्यादिति॥ननुयद्यपिमहान्तथापिवा
 लइतिनंदसूनुरितिकथमसाधारिणांलज्जंकरिष्यताति॥अमर्थादर्थविशेषांतरमाहुः
 धिरदराजविहारइति॥महासुरतेगजैद्रवमाहान्तेनविनानपूत्रिरितितदपेक्षयाप्यारौ
 नावत्पूर्वतापेक्षकरिष्यतात्याहुः॥यामिनापतिरिवेति॥संपूरायामिन्याअयंपतिःअ

२२

र्षधदिनापितथासंनवादतआह॥आलिगनार्थेच्छगितंस्थिरान्नूतंनगवतःपादयुग
 लंकमलोपहाराःसत्यःकुर्मिहूपैर्नुजैःगृह्णंतित्वरुदयकमलंनगवच्चरणारविहृद
 वातस्वयंगृह्णंतिनदानामपिदेववात्तानिःसहनान्यालालासंवतिअतआलिगना
 र्थमेवस्थितिःप्रयोजनार्थमुक्तंमुरारेरितिमुरोहिजलदोषात्मकःअविद्यारूपःतस्या
 रिवाहवर्षंचरणसंबंधेनदागतामविद्यांनारायिष्यतिमेवानाहुः॥४॥॥दृष्टातपेव
 जपश्रुत्सहस्ररामगोपैःसंचारयंतमनुवेणुमुदारयंतं॥प्रेमप्रवृद्धमुदितःकुसुमावली-
 निःसरयुर्व्यधास्त्ववपुषांबुदआतपत्रं॥१६॥॥दृष्टेति॥आतपेशरकाजसंबंधिनिव
 जपश्रुत्सर्वदाछायाभ्यासयुक्तान्सर्वद्वारहृकागोपाःअनितोरतिवर्धकोरामःएतैः

२३

सहितं एतैर्वसिंचारयंतं सर्वसामग्रीसहितं देवतादेवसहितं धर्मसहितं तदनुवेणमुदरयंतं
 सर्वेषामाधिदैविकानुद्वापयंतं सर्वशक्तिसहितो हितानिः सह कोऽतितदावश्यं छायापेक्षिते
 ति प्रेम्णा नगवस्त्रे हेनसरव्यपर्यंतं गतेन तादृशेन प्रवृद्धो मेघः स्ववपुषा सरव्युरातपत्रव्यधातु
 प्रवृद्धमुदित इति पाठे प्रवृद्धश्चासौ मुदितश्च प्रेमप्रवृद्धयथानवतितथा उदितः अतः कुसुमा
 वलानिः श्रुत्वा स्वकाणिकानिः मेघपुष्पं धनरस इति कोशात् पूर्वमनेन सरव्यपर्यंतं नक्तिः
 तता इदानीमात्मनि वेदनं कृतवान् प्रेमौव प्रवृद्धः श्रवणमारन्य सरव्यपर्यंतमागतः स्नेहं व
 शादा स्खलोजातः कामरूपिणस्त्येयथानिलखितं रूपं कुर्वेति प्रकृते नगवस्त्रे हातुयथानि २३
 लखितं रूपं कृतवान् यावता सर्वेषां छाया नवति ॥ ननु स्वस्यापि क्लेशो नवतीति किंदुःखेन तथा

ततवान्नेत्याह ॥ मुदित इति यावज्जन्मयो नक्तैव वर्धते सोऽंते ततात्मनि वेदो नवति लोकोपकारि
 वात्नालवात् जावनदादृवाच्च सरव्यमिति केचित् ॥ सर्वस्वमपि दत्तवानिति ज्ञापयितुं कुसुमावला
 निःसहे न्यक्तं ॥ अनेन साक्षाद्विष्णुसह नगवतः काडा सूचिता ॥ अतएवाग्रे पुलिहानां स्तोत्रं न
 विष्पति ॥ गोपैर्गीचाररां बलनद्रेणारहावेणुनादेन प्रबोधनं पश्चाद्भमणमिति शेषवदस्यापि सखि
 वादृशेपिसमये छायाकारां युक्तमेव ॥ वनवासि ह्युद्गतायाः ॥ छ ॥ पूरणा पुलिद्य उद्गगाय पदा
 कुरागश्चाकुंकुमेन दयितास्तनमंडितेन ॥ तदृशनिस्मररुजस्त्रणारूपितेन लिपंत्य आनन कुवेषु
 जकस्तदाधि ॥ १७ ॥ पुलिदाः तेषां पञ्चः पुलिधः नगवन्नैकया तासामपि नक्ति जाते न्याह पूरणा
 इति सर्वपेक्षया पुलिद्य एव पूरणाः तासां साक्षाद्भगवच्चरणारविहरजः संबंधो वर्तते इति उरुनि

गीयत इति उरुगायो नगवान्सर्वप्रमाणासिधः सर्वगुणपूषः ॥ तदस्य पदाङ्कं चरणारविद्वयं तत्र यो
 रागः तस्मिन् हिताश्रीः महता विचारो हिलह्मा नगवं तं ववे अतः चरणारविद्वयं नक्ताया ल
 ह्माः तस्या यत्कुङ्कुमं तथैव निष्पादितं दिव्यं कुङ्कुमं मथानि यैव नगवच्चरणारविदेद
 न तंतत्पुर्वं धविशेषे लह्म्या एव दयितायाः रसदा नृचेन प्रियायाः स्तनयोर्मंडितं तया
 वास्व रुदिच्छापितं अथा वा लह्म्या लंदनं आधिदैविका पुशक्तिषु स्तनेषु मंडितं ततः
 चरणारविदे वासमागतं अथ वा नृणां रूपितेन नृणेन रुवा कुङ्कुममेव मकरिका प
 त्रवद्रूपितं तदा तत्कुङ्कुमसहितं नृणां नगवद्वस्वस्मितं नृमौपतति नृणेषु वा रूपितं स
 लंगं चरणारविदाद्वा दशस्य कुङ्कुमस्य दर्शनेन लह्म्या तानि वसिष्ठ नगवत्स्य नोग

२४

दर्शनेन वास्मरत्न ता रुक्म्या सांताः ॥ तद्दर्शने स्मरत्न जः तदा तच्छांत्यर्थं मानन कुचेषु कुं
 कुमेन लिपंत्यः तदा धिं जङ्गः ॥ तत्कुङ्कुमं मुखे स्तनयोश्च दवाता अपि यदोपस्थिताः तदा
 तदारा लह्म्या प्रवेशात्वा अप्युपचुक्ताः तदा धिं जङ्गः ॥ अतः स्ताः पूष्णीः इयमलौकिका
 नगवक्कथा उरुगायेति वचनात् तानिरपि नगवान्श्रुत इति लक्ष्यते ॥ एतद्वनगमनेन व
 ताति अस्माकं तद्वनावाद् पूष्णी वमिति ॥ कामस्रुवस्रुतो मनः पाडारूपः निगुरा आङ्गः ॥
 ॥ क ॥ ॥ हंतायमद्विरबला हरिदासवयो यद्राम लक्ष्म चरणा स्पृश प्रमोदः ॥ मानं तनोति सहगो ग
 रायो स्तयो र्यत्या नायसूय वसकंदर कंदमूलैः ॥ १८ ॥ ॥ हंतेति ॥ कथं पुलिध एतादृशो जाताः
 इत्याशं कायां नगवद्वक्तृसंगान् तथा वजातमिति गोवर्धनस्य नगवद्वक्तृवमाङ्गः हंतेति स्वेदे

यद्यस्मान्निरपि गोवर्धने स्थितं स्यात् तदा स्माकमपि तथा न वेत्तद ना वा त्र वेदः अथ मन्त्रि
गोविधनौ हरिदासानां मध्ये वर्यः ॥ तत्र हेतुः ॥ यद्यस्मात् कारणात् राम तस्मात् वरणात् विदस्य रे
प्रकृष्टे मोहो यस्येति ॥ स एव न गवरायेषु श्रेष्ठो यो नक्ति मार्गस्पृशे प्यानंदयुक्तो भवति ॥ किं न
॥ सा वि कोयं गुणा तातो वा अतो निधनिः अथापि तयोर्मानं करोति स ह गो गरायोः भावश्च ग
रा देव रूपाः बालकाश्च तयोः पानाय सूय वस कंदर कंद मूलैः चतुर्निरातिथ्यं करोति पाना
य सूय वसे गवां कंदरा स्थानं ॥ कंद मूलानि न ह्यारिणः कृणानि चू मि रु द कमिति वा क्पात् चतुष्ट
य संपत्तिरुक्ता ॥ तत्र को मल उर्वो गवां नक्षत्राण्यर्थे अन्येषामास्तराण्यर्थे चोपयुज्यते चू मिः कंदरै
व प्रायेणोदानां वर्षताति लक्ष्यते ॥ वा कस्थाने कंद मूलानि सर्वा नावे वा चो गरा ना संतोषो नक्त

स्याधिकः अवलोकितस्य बोधनं सर्वसामप्यस्माकं तत्र गमने सामर्थ्यानाव उक्तः कंदा न
 र्जने सापेक्षाः मूला निवृत्तयैव न ह्यणि एकरसा नावाय चोक्तं ॥ अन्नव्यजन नावार्थे वा
 तत्राप्यचोतरनेदा बहव इति बहु वचनं अनेना बलात्वा कोशोपि प्रदर्शितः यानव ना
 तर्ही न ह्यणो विमनस्का जाताः अतो युक्तमेवा प्रसीचं ॥ पूर्वोक्ताः पुषिद्य इति पर्वतप्रेर
 राया कंद मूलादिकं तानिः समाना यत इति लक्ष्यते ॥ ननु तथापि वयं सया तायाः योग्याः
 ताविहाय तस्मिन्ना सुच कथं तत्पारां कया कुः ॥ ७॥ गागोपकैरनु वनं नयतो रुदार वे
 एष्वनैः कलपदैस्तनुन्त सुखसख्यः ॥ अस्य दनं गतिमतां पुत्रकस्तस्मिन् रूपाणि विद्ये मिपाशत
 तल्लहारा योर्विचित्रं ॥ १८ ॥ ॥ गागोपकैरिति ॥ विपरा तं हि न गवच्चरिचं साक्षाद्गवान्

न किंचि करोति किं तु साहि मात्रेणैव गतिमतामस्य दनं भवति ॥ तद्गुणं च पुत्रक ॥ तथा
स्माकं योग्यानामयोगं चैव योग्यानां पुत्रिदानं तथा वमिति ॥ विपरितिसंपादने हेतुत्रय
माह ॥ गोपकैः सह अनुवनं गाः नयतोऽसतोरित्येकः ॥ वेणुस्वनैरित्यपरः ॥ कलानिपदा
नियत्रेति विशेषणं चापरः पदैश्चरौ वी ॥ गावो वने वने नायंते सर्वे प्राप्ते वनानां शु
धिः संपाद्यते ॥ अतो वनानि निर्दुष्टानि भवन्ति ॥ गवां गोपानां च तस्य बंधो भवति ॥ ए
तदा या शुधिर्धर्मश्च तत्र गच्छतः तत उदारो यो वेणुस्वनः वेणुवज्रितारः ततो वेणु
उक्तशेषे ते च जते अतस्तेषां पुत्रकः एव ॥ उचिते ॥ येषु न मीतिमतः ते पुनर्देहि र्थे न गवति
समागते मनः पूर्वकं स्वामृतदानार्थं तत्र विघ्नानां वार्थं च सर्व एव हृत्स्नं भवति राक्षसं कया

चलं त्यमिन अत एव न गवतः अव्यक्तमधुराणि पदानि च वंति शनैर्गमनात् तद्वै ह का लो यं स
ख्य इति संबोधनेन तत्र गतानां दर्शनेन संमत्तर्थः ॥ अतस्तनु नृत्पुष्ठावरजंगमेषु चिन्नवति ॥
तामवस्थां ज्ञापयति ॥ नियोगपाशः तल्लहरा योरिति नितरां योगे येन गोवत्सयोः सपाशो नि-
योगपाशः निदाने ताभ्यां तल्लहरां ययोः हस्ते तदुन्नयग्रहणं ॥ पादयोर्द्विजनेन वा ॥ अतो नीताः
सर्वे एव जंगमाः अस्मान्निबध्नात इति स्थावराणां उन्नयात् स्वत एव मधुधराः ॥ अथात्रात्र विव-
हितलालांगु प्रतयानि रूपयंति ॥ गोपकैर्गवां वने निवेशनेन प्रियस्य व्यासंगाभावः ॥ सूचितस्त-
त्त्वकंदरमणार्थतादृशतागमनार्थवेणुस्वनाः दूरस्थागमनार्थमादौ तरेण स्तत्त्वकंदरानां नामग्र-
हणो नापि स्वनानां बहुवं ॥ अन्या ज्ञापनादव्यक्तानि स्वनामत्वेन ज्ञापनात् मधुराणि अतः कलानि
निर्गतानां प्रियस्थितिस्तु न स्थापको मध्यमस्ततो निकटसमागतस्तदर्थमा ॥ २

नामरूपाणि पदानि यत्र तादृशैः स्वनैर्गतिमता मस्यंदने तद्गुणं च पुत्रक एतच्चित्रं ॥ एतद्वागमनं हि
 दिवसेतनु सर्वसमहमराकं नवति ॥ वेणुस्वनैः सर्वेषां तथा वेनिः प्रतूतं तद्भवति ॥ उक्तवेणुस्वनैस्त
 नुचस्त्रुक्तनक्तेषु सस्त्रुक्तस्वनैरस्यंदनादिकंचित्रमित्युदारवेणुस्वनैः कजपदैरिति पदयोरावृत्त्यापि
 पदसंबंधे ज्ञेयः प्रियसंगमानावदशायां उसंधानानावातैरेव तदनुसंधानात्तथा च ॥ स्वगोथ्या
 सर्वा एतादृश एवेत्युक्तार्थसंनत्यर्थसरव्यरतिसंबोधनं ॥ उदारोद्दिपात्रापात्रविवेकराति
 तेन हृदा तस्येऽपि बहुचातः स्थावरेभ्योऽपि दानेन वस्तुसामर्थ्यात्तेषां तथा च युक्तमतस्त
 द्गुणं रसोपयोगिपुष्पमधुधारावच्च ॥ गवां वने निवेशने तयोर्दिवासंबंधे तच्चरित्रमुक्तं ॥ २९
 तत आगमनानंतरं संध्यासंबंधितं निद्रूपयंति नियोगित्यादिना ॥ लक्षणापदेन गोहोतृनानु

रूपस्तस्यामयिकः सर्वोपिवेश उच्यते ॥ एतादृशयोस्तयोः सतोरर्थादिरनैवैवोक्तकार्यद्वयं
 पूर्वस्मादपि विशिष्टं चित्रं ॥ स्मिदायेरा उक्तरात्या वेणुना देनापितेषां तथा च यद्यपि चित्रं तथा
 पिपरनिष्ठरसमादा उमुद्यतयोस्तेषां तथा च ततोऽपि विशिष्टां स्वाभाविकस्यापि ज्ञानस्य
 तिरोध्यनसंनवात् ॥ अतएवोपसर्गः उक्तः ॥ वेणुवेन ब्रह्मानंद उच्छकरणात्तुरहितेभ्यो
 मुक्तेभ्योऽपि तद्दृष्टाति ज्ञायते ॥ परंतु तेषां तनुराहित्या न्नोक्तकार्यसंनवइति वेणुपदे तनु
 चतस्रसमन्निव्याहारादवगम्यते ॥ गोनिष्ठं नोग्पं नोग्पं रसमादा उमुद्यंतं प्रचुं दृष्टाता न्यः
 स्वप्रयत्नपूर्वकं गृह्णति वयं तु प्रचुप्रयत्नं विनैव स्वयमेव स्वनिष्ठं रसं समप्रेषिष्याम इति
 तथा कुर्वति ॥ आदौ तद्गुणं रूपज्ञानं चित्रं निराह्यरूपं यद्गोविज्जुमसृगा इति वाक्यात्तेषां

रूपज्ञानं मेतव्यं॥ तच्च दोहनसमये रूपमहिम्नैव॥ एतेन स्वरूपसंबन्धिसर्वप्रमेयमर्थो हा
 नाशकं स्वरूपानं वदाय कंचेति सर्वचित्रमिति ज्ञाप्यते॥ तत्रापि स्ववज्रोरसजिघृक्षा हा
 नमतिचित्रं॥ एवं सति प्रचोरसवदपेक्षाज्ञानेन स्वस्यापि तथा चैनस्वोपयोगज्ञानेनापि प्र
 मुहिताः स्वनिष्ठं प्रकटाकुर्वतातिज्ञायते॥ अंतःपूरसरसस्याधिकोच्छानाचावेन प्रतिरो
 मकूपंबहिनिस्साररोरोमणामपितथा चंबहिःपुलकःसोत्रप्रत्यवयवंमधुधाराःपुष्प
 फलानिचेति ज्ञेयं॥ अथवागागोपकैरनुवेननयतो वेणुस्वनैरनियोगिपाशकृतलक्षणा
 योः कलपदैरुक्तकार्यद्वयं चित्रमिति प्रत्येकं संबन्धः॥ दोहनार्थमिति शनैश्चलनेन तत्पु
 रसिजितमप्यवक्तं मधुरं च न वति इति तद्वचं पदानां कलचं॥ परितो गोवृंदवेष्टनेन पदो

२८

मिति चांतेषामव्यक्तता॥ लक्षणापदेनोक्तपाशाभ्यां गोपादयोयो
 हित्यं किं तु कलपदैरेव॥ तत्तु गोदोहनविह्वलैर्नैव कृतमिति ज्ञाप्यते
 पिरसंबन्धानि ज्ञेयं॥ अतः सर्वरसोक्ता नगवान् वृंदावने विज
 ॥ एवं विधमनगवतो यावृंदावनचारिणः॥ वसयित्वा मिथो गोप्यः
 उपसंहरति एवं विधमिति अयमेकः प्रकार उक्तः एवं विधमः
 नगवत इति गुराणां नगवतश्च मिश्रेणो कोटिशः प्रस्तारो
 मिता अपि न वंतियाः पुनर्वृंदावनचारिणः स्वैकागतिम
 ता एव अतः एवं वसयित्वा गोप्यः तन्म

काडामेवपश्यंतिआसक्तिमन्यायेन॥युक्तिपुन
प्रतिमध्यमोनिरोधेनिरूपितः॥पंचपर्वविद्यानिवृत्तिपूर्व
आनागवतसुबोधिण्यांश्रामद्वन्द्वनराहितविरचितायां दश
तनामाष्टादशाध्यायविवरणं॥ ॥आहृतिर्जयति॥

वेणुगीत

२८